

Hyveet kilpailuharjojen tuolla puolen

Jani Pulkki

Lectio praecursoria kasvatustieteen väitöskirjaan *Kilpailun kasvatuksellisista ongelmista. Hyveitä 2000-luvulle*, Tampereen yliopistossa 24.11.2017.

Aamulehden pääkirjoitus keväällä 2017 kysyi: ”Olemmeko unohtaneet opettaa lapsille hyvää ahneutta?” (21.4.2017) Pääkirjoitus murehti nuorten kilpailuhaluttomuutta sekä erityisesti 15-vuotiaiden suomalaispoikien tyytyväisyyttä elämäänsä. Pojista 52 prosenttia ja tytöistä 36 prosenttia oli vastannut kyselyssä olevansa erittäin tyytyväisiä elämäänsä. Taus-talla oli Suomen menestyksen lasku kansainvälisessä PISA-koulutusvertailussa. Sen sijaan, että *Aamulehti* olisi huolissaan esimerkiksi tyttöjen tyytymättömyydestä elämäänsä, se arvosteli kuinka nuoremme ”valuvat läpi koulun tyytyväisinä siihen, mitä elämä on nyt”. Toinen arvostelun kohde oli siinä, että suomalaisnuorista vain 36 prosenttia allekirjoitti lauseen ”haluan olla paras kaikessa mitä teen”, kun Yhdysvalloissa vastaava luku oli 93 prosenttia.

Aamulehti puki kiinnostavasti sanoiksi joitakin kilpailuajatteluun liittyviä ennakkokäsi-tyksiä. Yksi ennakkoluulo on sekoittaa toisiinsa yhtäältä 1) oman parhaansa yrittämisen sekä 2) toisten yli nousemisen pyrintö. Hyvä ihminen pyrkii tekemään parhaansa, koska se on sisäisesti palkitsevaa, itseisarvo. Kaikki ne 93 prosenttia amerikkalaisnuorista, jotka haluavat olla parhaita kaikessa tekemässään, tuskin kokevat parhaiden tavoittelun sisäisesti palkitsevaksi. Kyse on kulttuurista arvostuksista. Amerikkalaisille vähempi kuin huipulle pyrkiminen ei ole sosiaalisesti suotavaa. Suomalainen kulttuuri on vaatimattomampaa. Niin Amerikassa kuin Suomessakin arvostetaan ahkeraa ja sinnikästä työntekoa, mutta tällainen ei edellytä ylemmyyspyyteitä. Suomalaisesta koulutusjärjestelmästä on tullut esimerkiksi maailman huippu, vaikka emme ole koskaan sellaista tavoitelleet (Sahlberg 2013). Jos ajatellaan vaikkapa laskemisen opettelua, on keskityttävä laskemiseen, eikä mietittävä paremmuushierarkioita, jotka vievät huomion itse oppimisesta.

Karen Horneyn (1964, luku 11) käsite neuroottinen kilpailullisuus kuvaa *Aamulehden* pääkirjoituksen toivetta nuorten kilpailunhalun ja tyytymättömyyden lisäämisestä. Neuroottisesti kilpailullinen henkilö tai organisaatio vertailee itseään muihin jatkuvasti, haluaa aina olla paras kaikista ja on toisinaan suoranaisesti vihamielinen muita kilpailijoita kohtaan (Horney 1964, 188–192). Ihmistä voi ajaa kilpailemaan esimerkiksi pelko hyväksyntää ja tunnustusta vaille jäämisestä. Pelko ei ole perusteeton, sillä kilpailukäytännöt luovat keino-tekoista niukkuutta tunnustuksesta ja hyväksynnästä, joita voisi olla ilman kilpailuttamista runsaasti. Kilpailuissa vain yksi voi voittaa ja suurin osa osallistujista jää tunnustusta vaille.

Yleensä kasvattaja ymmärtää vaivatta lauseisiin ”vaatimattomuus kaunistaa” ja ”koh-tuus kaikessa” sisältyvän ylisukupolvisen viisauden, jollaista löytyy monista kulttuureista. Tämä viisaus on vaarassa syrjäytyä kilpailumoraalilla, jossa vaativuus on dynaamista, koh-tuus epädynaamista ja tähtäin muiden voittamiseen välttämätöntä. Kilpailumoraali voi syr-jäyttää esimerkiksi kasvattajan hienotunteisuuden hyvettä, kun kilpailu edellyttää pikem-minkin julkisia arvottavia vertailuja kuin intimiteetin kunnioitusta. Mutta miten hauraat

ihmisyyden idut itävät ja kasvavat kilpailun loistepuutkivalon magneettikentässä? Kun kilpailua käytetään kasvatustutkimuksena, monia perustavia ongelmia sivuutetaan. Kilpailutappiot tuottavat esimerkiksi ongelmallisia vaikutuksia omanarvontunnolle ja itsearvostukselle. Kilpailutettu voi omaksua realiteeteista irrallisen ”*kaikki on itsestä kiinni*” -ajattelumallin. Nykytiede on auttanut ymmärtämään, että emme synny samalle viivalle vaikkapa geeniperimän ja kasvuympäristön suhteen. Sellainen *itse*, josta *kaikki* on kiinni, ei voi olla kuin kaikkivoipuuuskuvitelma, vaikkei yksilöllistä tahtoakaan ole syytä väheksyä.

Väitöstutkimukseni tavoitteet jakaantuvat kahdelle toisiinsa kytkeytyvälle alueelle. Ensinnäkin halusin ymmärtää, mistä kilpailussa on kysymys, mistä se kumpuaa ja mitä taustaolettamuksia kilpailuajattelu kantaa mukanaan. Toiseksi halusin osoittaa, ettei kilpailun kasvatukselliset vaikutukset ole vain myönteisiä. Nykyperspektiivissä kilpailun siunauksellisuutta ajatellaan talouden kautta ja (Horneyn 1964, 188 mukaan) juuri taloudesta kilpailu leviää muillekin elämänalueille. Mahdollisimman vapaa ja vähän säännelty markkinakilpailu nähdään ratkaisuksi lähes kaikkiin ihmisen ongelmiin fossiilisten energialähteiden loppumisesta luonnon pilaantumiseen (Sandel 2013). Jonkin tuntemattoman alkemiallisen prosessin kautta voittoa tavoittelevat organisaatiot, kuten koulut ja sairaalat, onnistuvat sekä tuottamaan omistajilleen voittoa että säästämään veronmaksajien varoja tehokkuudellaan.

Käännöksen kilpailumoraalin suuntaan tapahtui, kun taloustiede teki Adam Smithin näkymättömän käden ajatuksesta kapitalistisen yhteiskunnan moraalisen perustan. Näkymättömän käden kuvastaa ajatusta, jonka mukaan yksityisessä elämässään ahneesti ja itsekkäästi käyttäytyvä ihminen toimii kansantalouden näkökulmasta hyveellisesti, sillä itsekkyydestä ja ahneudesta seuraa verokertymää, työllisyyttä ja talouskasvua. Itsekkyydessä ja ahneudesta, jopa kateudesta, seuraa siis yhteistä hyvää kuin näkymättömän käden kaitselmuksesta. Moderni kasvattaja kokee helposti sisäisiä ristiriitoja, kun samaan aikaan pitäisi opettaa lapsille ja nuorille: 1) oppia taloudellisen itsekkyyden kansantaloudellisesta hyödyllisyydestä sekä 2) oppia epäitsekkyydestä sosiaalisissa suhteissa (Fromm 1986).

Parisen sataa vuotta läntinen sivilisaatio on voinut elätellä ajatusta ahneuden ja itsekkyyden hyveellisyydestä (Polanyi 2009). Keynesin (1930) mukaan suuri moraalinen murros saattaa tapahtua, kun omaisuuden keräämisestä tulee vähemmän sosiaalisesti arvostettavaa. Keynesin (1930) mukaan: ”voimme irrottautua monista pseudomoraalisista periaatteista, jotka ovat piinanneet meitä kaksi sataa vuotta, koska olemme kohottaneet jotkin kaikkein vastenmielisimmistä inhimillisistä ominaisuuksista korkeimpien hyveiden asemaan”. 2000-luvulla viimeistään on ymmärrettävä, mitä ylemmyyspyrinnöt, itsekkyyden, ahneuden ja muut perinnäiset paheet, jotka kilpailuyhteiskunta on muuttanut hyveiksi, tekevät ihmiselle ja luonnolle, maapallon elämää ylläpitäville järjestelmille. Tässä tutkimuksessani on tarkoitus auttaa kasvattajia ymmärtämään mistä kilpailussa on kyse, jotta he osaisivat viisaalla tavalla suhtautua kilpailu- ja kilpailukykypuheisiin. Väitöstutkimukseni aatehistoriallisessa osassa löysin kilpailun nykyaikaiselle itsestäänselvyydelle kolme pääasiallista lähdettä.

Ensinnäkin elämme liberaalin demokratian aikaa, jonka vapautta ja suvaitsevuuksia painottavan pintakuoren takana on vaikuttanut kilpailullinen ja aggressiivinen ihmiskuva. Englantilaisfilosofi Thomas Hobbesin nimi 1600-luvulta nousee näissä keskusteluissa pintaan. Hobbesin mukaan elämä luonnontilassa, eli ilman yhteiselämällemme säännöt asettavaa valtiota, on ”kaikkien sotaa kaikkia vastaan”. Olemme Hobbesin ihmiskuvassa väsymättömän vallanhaluisia, aggressiivisia ja itsekkäitä, joten kaikkien yläpuolinen suvereeni hallitsija on välttämätön omaisuuden ja hengen turva. Hobbes ei ollut varsinaisesti liberaali johtopäätöksiltään, mutta hänen pelkoon liittyvä ihmiskuvansa on vaikuttanut nykyihmisenkin mielikuvitukseen tavalla, joka on estänyt kilpailulle vaihtoehdoisen ajatusmallien

omaksumista ja kehitystä.

Toinen kilpailuajattelun aatehistoriallinen juuri, taloustiede, jakoi hobbeslaisen filosofian olettamukset kilpailullisesta ihmisestä ja yhteiskunnasta. Taloustieteen näkökulmasta kilpailu johtuu ihmisen osaksi koituvasta niukkuudesta. Niukkuus taas johtuu tässä ajattelumallissa ihmisen kyltymättömistä haluista ja tarpeista sekä vapaudesta tavoitella haluttuja asioita. Eli koska ihmiset haluavat ja tarvitsevat kyltymättömästi erilaisia resursseja, seuraa tästä vapaassa yhteiskunnassa niukkuutta ja niukkuudesta kilpailua. Taloustieteen kilpailuajattelu sisältää lukuisia muitakin aspekteja, kuten ajatukset markkinakilpailun tuottamasta tehokkuudesta, optimaalisista tuotantokustannuksista, resurssien kohdentumisesta ja ihmisen kekseliäisyyden motivoinnista. Ajatus kilpailun välttämättömyydestä liittyy kuitenkin yleismaailmallisiin kilpailullisen ihmisluonnon, kyltymättömien halujen ja tarpeiden sekä niukkojen resurssien ajatuksiin, jotka kyseenalaistan tuonempana. (Marglin 2009.)

Kolmas kilpailuajattelun aatehistoriallinen pääjuuri on liberalismiin liittyvän aggressiivisen ihmiskuvan sekä taloustieteen lisäksi evoluutioteoria. Evoluutioteorian ja taloustieteen synty ja kehitys ajoittuvat lähelle modernin imperialismiin huippuvuosi. Darwinia onkin kritisoitu aikansa yhteiskunnallisten olojen projisoinnista luonnonkuvaukseen (esim. Montagu 1952). En kyseenalaista evoluutioteoriaa, jonka mukaan lajit kehittyvät ympäristöön sopeutumisen tai sopeutumattomuuden ja siitä seuraavan lisääntymismenestyksen ja seksuaalisen valinnan kautta. Darwininkin ymmärtäminen oman aikansa lapsena ei vähennä hänen ansioitaan. Esimerkiksi sosiaalidarvinistit halusivat tuoda ”olemassaolon taisteluun” myös yhteiskuntaan ja jättää köyhät, nälkäiset ja sairaat oman onnensa nojaan (esim. Gronow 2006). Tämä oli lajin kehittymisen näkökulmasta tärkeää ja sekä menestyville että köyhille ansion mukaista. Sama ihmisten oman onnensa nojaan jättäminen nähtiin tärkeänä myös vapaan markkinakilpailun kannalta. Liberaali talousfilosofia, taloustiede ja sosiaalidarvinistinen evoluutiotulkinta vetivät kaikki ”kotiin päin”.

Evoluutiivinen luonnonvalinta ei voi kuitenkaan oikeuttaa yhteiskunnallista kilpailua. Ihminen ei ole samassa mielessä luontokappale kuin muut eliöt, sillä ihminen voi ennaltaehkäistä niukkuutta ja luoda itse runsautta vaikkakin yhteistyössä muun elävän luonnon kanssa (ks. Ylikoski & Kokkonen 2009). Darwinin luontoa koskeva teoria ei kumoa ihmisen lukemattomia valinnanmahdollisuuksia koskien erilaisia elämäntapoja ja tulevaisuuden mahdollisuuksia ja pakota kilpailuun (ks. de Waal 2009). Luonto ei myöskään päättää, mitä kukin ansaitsee ja milläkin perusteella. Kysymys ansiosta on yhteiskunnallinen ja moraalinen, ja sivumennen sanoen myös kilpailun filosofiaan keskeisesti liittyvä.

Aatehistoriallisen tarkasteluni pohjalta väitän kilpailuajattelua länsimaiseen kulttuuriperintöön liittyvien uskomuksien kehäpäätelmäksi, joka ei ole universaali totuus ihmisyydestä. Esimerkiksi aggressiivista kilpailua painottava evoluutioteoria on jo korvautumassa avarammalla maailmankuvalla. Aggressiivisesti kaikkien yläpuolelle pyrkivä kilpailija voi heikentää yhteisön harmoniaa ja rauhaa ja haitata sen yhteistyötä ja selviytymismahdollisuuksia. Empaattisesti ymmärtävät, yhteistyökykyiset ja sosiaaliset ihmiset ovat evoluution kannalta tärkeitä, kun aggressiivisesti toisten yläpuolelle pyrkivät kilpailijat voivat haitata ryhmän lisääntymismenestystä (de Waal 2009). Kilpailuajatus kuuluu sekin edelleen evoluutioon, mutta vain yhtenä osana avarampaa ihmis- ja luontokuvaa. Ihmisyys tarjoaa mahdollisuuksia kasvaa ja kehittyä erilaisiin suuntiin. Tieteellisesti ei ole selvitetty, mitä ihmisluonto on tai miten se meihin vaikuttaa (Ylikoski & Kokkonen 2009).

Kutsun kilpailua harhaksi siitäkin perspektiivistä, jossa sen ajatellaan seuraavan niukoista resursseista. Kilpailu määritellään niukoista resursseista seuraavaksi, mutta kaikki niukkuus ei ole perustarpeisiimme liittyvää ja kilpailuun pakottavaa. Vaikka valtavirran taloustiede on tästä poikkeus, ihmiskunnan historiassa on yleensä tavattu tehdä erotuksia

perustarpeiden ja näiden ylittävän ylellisyyden välille. Keynes (1930) puhuu jälkimmäisiin liittyen suhteellisista tarpeista, jotka palvelevat lähinnä itsekorostuksellisia pyrkimyksiä nousta toistemme yläpuolelle, siis egon pönkitystä. Suhteelliset tarpeet eivät liity välttämättömyyksiin, kuten ravintoon, terveyteen ja asumukseen, vaan ne kumpuavat turhamaisista ja kateellisistakin vertailuista. Keynes ymmärsi, että ihmisen talous, tekniikka ja kulttuuri voivat kehittyä joskus siihen pisteeseen, että turhamainen kilpailu korvautuu henkisemmällä elämällä. (Keynes 1930.)

Puhun kilpailun harhasta, koska jokainen kilpailua määrittävä käsite, kuten resurssi, kumpuaa länsimaisesta ihmis- ja maailmankuvasta. Myös resurssin ajatuksella on oma historiansa ja kytköksensä. Resurssin käsite tulee latinan *surgere* -käsitteestä ja *re*-etuliitteestä, jotka tuottavat mielikuvan lähteestä, joka uudistaa elämäämme loputtomasti (Shiva 1996). Tänä vuonna suomalaiset kuluttavat maapallon resursseja kuin meillä olisi käytössä 3,4 maapalloa. Käyttäydymme siis kuin luonto antaisi meille rajattomasti hyvää. Ylikulutuksesta huolestuminen antaa viitteitä siitä, että resurssiajatuskin voi muuttua. On puhuttu uudelleenalkuperäiskansaistumisesta ja alkuperäiskansoille luonto onkin pyhä sekä ajatus loputtomasta lupaa kyselemättömästä ottamisesta röyhkeä. Emme olisi ehkä alun perinkään saaneet ajatella luontoa sellaisina resursseina ja raaka-aineina, jonka kautta kilpailukin määritellään.

Väitöstutkimukseni toinen päätavoite on kilpailullisten sekä ikaikaisten ja ekososiaalisten hyveiden ristiriitojen analysointi ja osoittaminen. Nähdäkseni tärkein kilpailun kasvatuksellisia ongelmia pohtivan väitöskirjani anti liittyy ylemmyyspyrintöihin: kilpailuissa opitaan pitämään hyväksyttävänä, jopa kiitettävänä, pyrkimystä muiden yläpuolelle nousemiseen. Toistensa yläpuolelle pyrkivät ihmiset, yhteiskunnat ja valtiot ovat kautta historian tappaneet, ryöstäneet ja valloittaneet toisiaan. Kilpailun ja röyhkeän väkivaltaisuuden luultua läheisempi suhde olisikin ymmärrettävä, jotta kilpailun kasvatuksellinen merkitys voitaisiin paremmin ymmärtää. Jos esimerkiksi ylimielisyys määritellään siten, että ihminen *mielii* toisten ihmisten *yli*, niin ylimielisyys kuuluu sekin kilpailun opettamiin luonteenominaisuuksiin. Toisena esimerkkinä kilpailun ja hyveiden ristiriidasta käy jalomielisyys.

Mutta kilpailuyhteiskunnan kasvatti tuskin tunnistaa jalomielisyyden hyvettä. Jalomielisessä ihmisessä yhdistyy monia ominaisuuksia: anteliaisuutta, auttavaisuutta, suurisieluisuutta, epäitsekkyyttä ja oikeamielisyttä. Jalomielisen ihmisen tarpeet ja halut ovat kohutuullisia, joten yltiöpäisiä ylemmyyspyrintöjä ei tarvitse elätellä. Mutta taloustieteen näkökulmasta vastikkeeton auttaminen on järjetöntä ja tällainen ajattelumalli voi tulla entistä vallitsevammaksi, jolloin voi muodostua auttamisesta pidättymisen tottumuksia ja siten epäjaloja luonteenpiirteitä. Suomen valtio esimerkiksi auttaa kansalaisiaan lukuisin tavoin, mutta uusliberaalit haluavat valtion pois auttamistoiminnasta, jos tämä rajoittaa yksilön vapautta käyttää tulojaan haluamallaan tavalla. Toistaiseksi auttavaisuus on Suomessa keskeinen arvo, mutta jos kilpailuajattelua sovelletaan entistä laajemmin, ihmisten auttavat sydämet voivat kovettua ja paatua.

Vastaavia ristiriitoja kilpailuajattelun ja perinteisten hyveiden välillä on viljalti. Kilpailussa esimerkiksi opitaan yltiöpäistä itsekorostuksellisuutta sekä voittoon alistamisen sekä alistamisen dialektiikkaa, joka haittaa ihmisen moraalista kehitystä. Kilpailullisista itsekorostuspyrkimyksistä voi tulla alaspäin johtava noidankehä, joka vie ihmisegojen harhojen maailmaan. Noidankehä on murrettavissa oppimalla perinteisiä hyveitä, kuten suhteellisuudentajuista nöyryyttä. Aitoon nöyryyteen ei liity alistumista tai alemmuudentuntoa, vaan se on ytimeltään maanläheistä todellisuudentajua vailla itsekorostuspyrkimyksiä. Englannin kielen *humility* tulee latinan *humilis* ja *humus* sanoista, jotka viittaavat maanläheisyyteen, maahan ja sen humukseen (Newcomp 2008, 125–136). Kun kilpailuajattelussa pyri-

tään yltiöpäisesti kaikkien yläpuolelle, nöyräksi kasvanut ihminen voi ymmärtää paremmin oman keskinäisriippuvuutensa kaikkeen elolliseen ja ylemmyyspyrkimyksien vahingollisuuden. Nöyryys, kuten muutkin perinnäiset ylisukupolviset hyveet (esim. Pulkki 2017), eivät ole menettäneet ajankohtaisuuttaan, vaan teknologisteollisen luonnon herruuden saavuttanut ihminen tarvitsee näitä ehkä enemmän kuin koskaan.

Väitöskirja

Pulkki, Jani 2017. Kilpailun kasvatuksellisista ongelmista. Hyveitä 2000-luvulle. Acta Universitatis Tamperensis 2332. Tampere: Tampere University Press [www-lähde]. < <http://tampub.uta.fi/handle/10024/102261> > (Luettu 16.2.2018).

Lähteet

- Fromm, Erich 1986. Man for himself. An inquiry into the psychology of ethics. London: Ark.
- Gronow, Jukka 2006. Herbert Spencer – Kyvykkäimpien eloonjäänti ja evoluution laki. Teoksessa Jukka Gronow, Arto Noro ja Pertti Töttö (toim.) Sosiologian klassikot. Helsinki: Gaudeamus.
- Hobbes, Thomas 1985. Leviathan. London: Penguin books.
- Horney, Karen 1964. The neurotic personality of our time. New York: W W Norton and company Inc.
- Keynes, John Maynard 1930. Economic possibilities for our grandchildren. The nation and athenaeum [www-lähde]. < www.econ.yale.edu/smith/econ116a/keynes1.pdf > (Luettu 9.2.2018).
- Marglin, Stephen 2009. Dismal science. How thinking like an economist undermine society. New York: Oxford University Press.
- Montagu, Ashley 1952. Darwin, competition and cooperation. New York: Henry Schuman inc.
- Newcomp, Steven 2008. Pagans in the promised land. Golden: Fulcrum publishing.
- Polanyi, Karl 2009. Suuri murros. Aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret. Tampere: Vastapaino.
- Sahlberg, Pasi 2013. Finnish lessons. What the world learn from educational change in Finland. Puhe Harvardin yliopistossa 23.4.2013 [www-lähde]. < <https://www.youtube.com/watch?v=WeMM-hL0KFY> > (Katsottu 9.2.2018).
- Sandel, Michael 2013. What money can't buy? The moral limits of markets. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Shiva, Vandana 1996. Resources. Teoksessa Wolfgang Sachs (toim.) Development dictionary. A guide to knowledge as power. Johannesburg. London, New Jersey: Witwatersstrand University Press & Zed books.
- Ylikoski, Petri & Kokkonen, Tomi 2009. Evoluutio ja ihmistiede. Helsinki: Gaudeamus.
- de Waal, Frans 2009. The age of empathy. Nature's lesson for a kinder society. Toronto: McClelland & Steward.

***KT Jani Pulkki** työskentelee Tampereen yliopiston Kasvatustieteiden tiedekunnassa tutkijana.*